

մ'էր, և կրնա՞ր ուրիշ բան բլլալ, քանի որ անմահ Ալիշանին աշակերտած էր:

Իր արուեստանոցը ժամադրաւայրն էր Հայ Հայրենասէրներու և օտար հայասէր-ներու Բաւական էր որ կրտսեանդնուպօ-լիս եկած Եւրոպացի մը տեսակցութիւն մ'ունենար այդ համակրիլի հայուն հետ, իսկոյն հայասէր դառնալու համար:

Ինք քաջալերեց Գերման հնագէտ Մորդ-մանը, որ 40 տարի զոհած էր վանի սե-պագիրները կարդալու, և Գրեի թղթակից Տօմաժէն, որ հայտնաբացող յօդուածներ կ'հրատարակէր այդ կարեւոր թերթին մէջ:

Ստոյգ է թէ իրեն կ'պարտինք L'Armenie et les Arméniens գրքոյկին հրատարակութիւնը, այլ մասնակցութիւն չէ ունեցած Ներսէս Պատրիարքի հրատա-րակել տուած կարմիր տետրակներուն, որոնք հարստաբարական Նոր Տեղեկագիր-ներու ֆրանսերէն թարգմանութիւնը կ'պա-րունակէին: Ես Պատրիարքարանի ընդհա-նուր քարտուղար թարգմանած եմ բոլորն ալ, բաց ի մէկէն, որ հրատարակուեցաւ La question Arménienne տիտղոսով ու P. K. ծածկանունով, և որոյ հեղի-նակը այսօր խոհեմութիւն կ'սեպէ այդ խնդրին գէժ գինուր իր ճկուն հոգեզով...:

Ապտուլլահ, Ներսէս Պատրիարքին տունն երթալով, խրիմեանի հարստահա-րական հին տեղեկագրին մէկ մասին ֆրան-սերէն թարգմանութեանը օգնած է, մինչ ինձ յանձնուած էր միւս մասին թարգմա-նութիւնը: Այս պաշտօնագիրը լոնտոնի մէջ տպուեցաւ 1877ին և հայարնակ գաւառ-ներու վատթար վարչութիւնը աշխարհա-քարոզ ընելու ծառայեց Պետլինի վեհա-ժողովին առթիւ:

Ելովոր ու երջանիկ կեանք ու ամէն աշդոյթիւն մաղթելով Ձեզ, պատիւ ու-նիմ լինել, Գերաշնորհ Հայր, Ձեր խոնարհ ծառայն. Մինաս Ձերազ:

(Շարայարելի)

Հ. Ե. ՏԱՅՅԵՏ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Կ Յ Ո Ւ Ր Գ Ք

(ՀԱՆՐԱՅ ԱՄՏՈՐԵԱՅԻ ԵՐՈՒՆԱՅԻ Մ'ԱՌԹԻՒ)

Բաւական երկայն ու խրթին նախա-դասութեամբ մը, Հ. Ա. Վարդանեան վրդ. Հանդէս Ամսօրեայի 3 Թուով, (էջ 176-8), կ'ուզէ ցուցնել թէ մեր Հ. Գ. Ջարպանա-լեանի և իրենց Հ. Յ. Վրդ. Տաշեանի կցուրդը բառին նկատմամբ զրաժնեբը՝ անզոյ և «անյաջող ենթադրութիւններ» են. որով այդ ամէնը առիթ կու տայ իրեն «ճանա-պարհ յորդեմ»՝ «ի մերձուտ», այսինքն՝ մօտէն խնդրը շօշափել, և «կցուրդի» ի-րական իմաստը պարզել:

Ս. Եփրեմի երկի մը վրայ է խնդրը, որուն ոսկեղարեան թարգմանութեան հետ-զոյն ձեռագիրը յիշմամբն գտնուելով՝ (թ. 902), Միաբանութեան քարեկամ մը մեծ խնամքով օրինակած ու մատնա-դարանիս նուիրած է (թ. 769). ուրիշ ազգասէր մ'ալ վիեննական Հարց զրատան համար օրինակել է, (թ. 257), Դոյն ձե-ռագրի մասին գրած են Ջարպանալեան ու Տաշեան վարդապետներն, մին իր «Հայկ. թարգմանութեան» էջ 466, միւրը՝ իր «Մայր Յուցակ Հայ. Ձեռագրաց» էջ 651-61: Երկուքն ալ, ուրեմն, ըստ բա-զում գլխոց կը ըննադատէ վարդանեան վարդապետը, Եւ նախ կը զարմանայ, թէ ինչո՞ւ Ջարպանալեանի քով բառը կցուրդը եղած է, մինչ Եւրանեանը՝ կցուրդ կը գրէ: Պատասխանը շատ պարզ է. որովհետեւ մեր օրինակը, որ շատ խնամքով կատարուած է՝, միշտ այդ եղծ զործածելու է ոչ միւրը:

1. Ճոճապարհ հորդի բացատրութիւնը՝ միւս և զրով կ'ըլլայ Հայրենի մէջ և ոչ հրեք յ զրով ինչպէս Ար-ցոյ յօդուածագիրը գրած է, Հմմ. ճանապարհորդ (Ժա-մագիրք), Խորդի ճանապարհ (Շարկ. 111.), ճանա-պարհ հորդելով (Ոսկ. Խ, 880), Խաւառք, են. տ. քո-լոր հայ. բաղարձները, Թերեւս ապագական սխալ մը փախած ամէն:

2. Իշմեմանի զբաղմունք համառօտ ցուցակին հեղի-նակն է:

3. Կ. Պուշեցի Տէր Պօղոս վրդ. Պետրոսեանի ձեռ-քով, 1849ին:

տ. էջ 1,9,27, և 30) «Խանձայ ի յիւս-
տակարանէ գրչին, կ'ըսէ օրինակողը, շինել
նՅՈՒՐԻԿԻ Եփրեմի, Հաւանական է որ ինքն
կարենանք, որ մին էր յայն «սգիտաւ»,
զոյն պաշտօնակալաց» (էջ 31), և «ի ըս-
պառ անգիտակ» (էջ 30), ինքը թերևս
սխալած լինի՝ և զայս ալ «բերի» (էջ 30),
կատարած ըլլայ՝ Ուստի, Զարպէշանաւան
ու Տաշեան Հայրենի՝ իրաւամբ գրած են
կցորդը ձեռք, քանի որ իրենց օրինակներն
այնպէս էին:

Կը զարմանայ, զարձեալ, Ուրգոյ յօ-
դուածագիրը՝ Հ. Գ. Զարպէշանաւանի
«կցորդը յիսուն և մի քառով», գրելուն
վրայ: Սակայն, թիչ մ'աւելի ուշադրութիւն
դնելով, պիտի տեսնէր որ Հ. Տաշեան վրդ-
ալ նոյնպէս գրած է: Որովհետեւ երկու տե-
սակ թիւ գործածներ է նա. մէկն իր թիւն է,
միւսը՝ ձեռագրին զլիակարգութեանցը: Ա-
ռաջինով՝ կը հասկնայ թիչ թէ շատ անթերի
մնացած (զլուխները), իսկ միւսով՝ ձեռա-
գիրն մէջ նշանակուածները իրենները՝ երև-
ում և մէկ են, ձեռագրինները՝ ԵՄԱՅԱՆ
ստեղծ և մի են քառով. զորս ինքը՝ չհաւնե-
լով ձեռագրին՝ ԵՄ = յիսուն, կը դնէ:

Կը զարմանայ, վերջապէս, ու միան-
գամայն գայթակղած էր թուի, Հ. Գ. Զարպ-
շանաւանի այս բացատրութեան վրայ: «Ի
մեր օրինակին սկսանին ի հնդեփառանե-
րորդին», և ինչպէս ուրիշ տեղ՝ հոս ալ՝ իր
բոլոր զարմացումը կ'արտայայտէ սա նը-
շանով, «(sic)»: Բայց խնդիրը շատ դիւ-
րին է: ԵՄ և Ժ, և ի տառերը՝ ձեռագրաց
մէջ իրարու շատ նման են. արդ, ինչպէս
Մեծ. Հ. Տաշեանը (տ. Մայր Յուլ. 661,
սիւն ա, տող՝ 30) ԵՄԱՅԱՆ՝ Ժէ Այր կար-
դացած է, ճիշտ նոյնպէս Հ. Գ. Զարպէշա-
նաւանն ալ Ժէ Լէ՝ սխալմամբ Ժէ ԵՅ,
հնդեփառաներդ տեսած է: Ասոր համար
էր վերեւ ըսածս՝ «Բիչ մ'աւելի ուշա-
դրութիւն դնելով». որովհետեւ ձեռագրին
մէջ նշանակուած խի՞ = քառասունին-
նէն վերջը, զոր վ. Հ. Տաշեանը հաւա-

տարմաբար գրած է, աւելի տրամաբա-
նական էր ԵՄԱՅ = յիսունէկին վրայ մտա-
ծել՝ քան թէ ԺԱՅ = տասնմէկին: Ուստի
երկուքն ալ, կարծեմ, աննշագործիք են:

Շատ լաւ է նոյնպէս Հ. Տաշեան վրդի
գրածը, թէ իրենց օրինակը ԺԶով կը սկսի-
որովհետեւ սոյն զլուխին սկիզբէն՝ միայն
քանի մը տող կը պակսի: Որով, յօդուա-
ծագրին այն փոքր դիտողութիւնն ալ, թէ
«ուղիղ՝ Ժէ», արդարացի չէ:

Նմանապէս ուղիղ չի թուի մեզ Հ. Զարպ-
շանաւանի և Տաշեանի մասին ըսածը, ա-
նոց քմախած կցորդները՝ *antiphona*-
ները «անգոյ» վնասով, և «հերադրորդին»
ներն անյայտը դատելով: Ուղիղ չէ, կար-
ծեմ, այդ բացատրութիւնը, որովհետեւ
Մեծ. Հ. Տաշեան վրդին. այնքան որոշ
և ճշդիւ գրածը, (տ. Մայր Յուլ. 661,
ս. 2, տող՝ 6-9), չեմ գիտեր ինչպէս,
Արգոյ Յօդուածագիրը լաւ չէ հասկացած.
որովհետեւ, գրիչ՝ օրինակողին հետ կը
շփոթի, և, «կատարեցաւ կցորդը Առա-
ցուածը Եփրեմի երանելուն» միայն մեր և
իրենց օրինակին կը վերագրէ, մինչ բուն
«գրչին» քնագրին յիշատակարանն է:
Բայց իրաւամբ ալ, թէ չեմ սխալիւր,
տրուած չէ այդ վճիռը: Ս. Եփրեմի այդ
գրուածը իմ միայն կցորդը անուամբ ծա-
նօթ է հայ մատենագրութեան. արդ, եկե-
ղեցական լեզուով մեր կցորդը կամ կցորդը
կոչածին, լատինը իր ձեռով *antiphona*
կ'ըսէ. որով ինչ զարմանք որ յիշեալ
անձինք, երկուքն ալ, աւելի հասկնալի
ըլլալու համար, հայերենի քով՝ եւրոպա-
կան բառն ալ գրած ըլլան: Բաց աստի,
իրենց նպատակն էր մեզի, ըստ կաթուղոյն,
մատենագրական ճշգրիտ տեղեկութիւն
ներ տալ, ո՞չ թէ գործածուած բառե-
րուն լեզուարանական ստուգարանութիւն
ներ ընել:

Խնդրէս բոլորովին դուրս է, ըստ իս,
Յօդուածագրին կողմանէ յիշուած Ս. Ե-
փրեմի երկոց ի «մատուցաւ» և ի «մատա-

1. Այս 2-3 բացատրութիւնները մեր չեն, այլ ձե-
ռագիրս զազմաբող՝ ժամանակակից և ակնառանկի:

Երևանի թանգարանէն քաղուած դիտողութիւններ: Որով կը
խնդրենք ընթերցողն զմեզ չմեղադրել:

մարտ»՝ զանազանութիւնը, ինչպէս նաև Պատմատարբի հեղինակութեամբ սոյն բառերուն տուած ստուգաբանութիւնը: Այն ատեն կարեորութիւն մը պիտի ունենար այդ աշխատութիւնը, երբ մեր խնդրական գրութիւնը, ասորեւրեմի մէջ՝ «մատառա» կամ «մոսամարտ»ի ներքեւ յիշատակուած ըլլար: Բայց քանի որ որոշ բան մը չկայ, մէկը կրնայ «մատառա» կոչուածներուն կարգը դասել մեր այդ հայկ. թարգմանութիւնը, ուրիշ մը, հաւասար իրաւամբ՝ «մոսամարա» կոչուածներուն: Այնպէս որ լուրջ ապացոյց մը, համոզիչ փաստ մը չեմ գտներ որ զմեզ ստիպէ ներկայ նառերը Ս. Եփրեմի գրութեանց այս կամ այն տեսակին վերագրել: Հաւասարապէս կրնանք կոչել զասոնք թէ «կցոյրդ» = տարա՝ իբրեւ հրդ, ինչպէս նիւթապէս թարգմանած են զայն Հ. Գ. Զարպանախան ու Տաշեան. թէ՛ «Ասացումք», իբր՝ մոսամարա. թէ՛ «կցոյրդ ասացումք» միանգամայն անուշադ, ինչպէս ձեռագիրներն ունին:

Կրնանք իրաւամբ կցոյրդ անուանել այդ գրութեանը. նախ՝ որովհետեւ ձեռագրին սկիզբը կը կարդանք «կցոյրդ Եփրեմի»: Երկրորդ, քանի որ քնարերգական ընտիր ոճ մը կը ներկայացնէ. և զուգէ ասորեւրեմի մէջ չափով գրուած՝ ու ժողովրդեան հրգումը ըլլան, մեր Ս. Ն. Շնորհալույն բազմաթիւ ոտանաւորներու նման:

Կը յարմարի ասոնց նաև «Ս. Եփրեմի Ասացումք» յորջորջումը, քանի որ ներկայ վիճակին մէջ, այսինքն Հայ թարգմանութեամբ, Ս. Հաղորդութեան վրայ չցնաղագիւ ճառեր կամ յորդորակներ են: Բաց աստի, «մատառա» անունն ի բնէ կ'ուզեմ նաև Պրոգնմանի հեղինակութիւնը յարգել: Սա, ի միջի այլոց՝ կ'ըսէ, թէ «տարա» բայը՝ իր ֆառայ ձեւին մէջ՝ կը նշանակէ *duceo, exerceo* = ուսանիմ, հրահանգիմ, — եմ էն. արդ «մատառա» նոյն բային Անց. Գիրք. Կր. Եղ. Իգ. է, և կը նշանակէ, նիւթապէս, (հմմ. արք. տնկ. մետրաքի) ուսումնարան, դասարան, բայց նաև դաստիարակման մը, դաս մը, ուսում, նական պարապում մը, և փոխաբերաբար՝ շատ լաւ կրնայ նշանակել քարոզ մը, յորդորակ մը (հմմ. *ομιλία, una conferenza*), քանի որ քարոզն ալ՝ հոգևոր դաս մ'է: Այսպէս, կը տեսնենք նաև՝ որ տարաշ արմատ կը դառնայ մեր դաս բառին՝ դ գրին անկմար. = տարաշ = տարալ = տառա = տարա, (հմմ. շարան—տառան) = դաս:

Բայց արդէն ձեռագրին մէջ հղած ձեռնիւ ալ, «կցոյրդ ասացումք», շատ լաւ իմաստ ունի: Ասացումք՝ հոս կցոյրդին թարգմանութիւնը չէ, ինչպէս Հ. Վարդանանը կարծէ, այլ քերականօրէն խօսակով՝ իրարու հետ բացայայտիլ և քառ:

1. Եւ ոչ միմա, ինչպէս ինքը կը գրէ, որովհետեւ բառը հրկու օրէք աստով կը գրուի:

2. Կը ներք մեզ անշուշտ Հ. Վարդանան Վրդ. փոքր դիտողութիւն մ'ընել իր մէջ Երեւմ այդ հրկու ասորեւրեմ բառերու նկատմամբ. 177 էջով կը գրէ մ'մար և տառա՝ ձեւեր, ու հայերէն կը թարգմանէ «Ասացի» և «կցեցի»: Ուրիշ չէ այդ. ըսելու էր «Ասաց», «կցեաց»: Որովհետեւ այդ ձեւերը՝ կար. ժմ. ար. եզ. գ. դէմքին են, և բոլոր սովական լեզուները՝ ճիշտ այդ ձեւը, իբր բային պարզ արմատ՝ կը գնեն բազմաթիւներու մէջ, և անով է որ բայ մը պէտք է փնտռել:

3. Բուրդ Հին և Նոր կտակարանի մէջ՝ երգ, օրհնութիւն են բառերուն տեղ, ասորեւրեմի մէջ կը զաննց միշտ մա՛լաւար, քալալի՜նք ձեւերը՝ չա՛պպա — օրհնեաց բայն: Աւելիք է նաև արք. տնկ. քալալ — համբիլ բառին ձագումը: Քիչ անգամ գործածուած է նաև զմտիրքս

կամ զմտիրք ձեւը՝ զմ'մմա (հմմ. մագմ'ար) (սաղմուս տես) = երգեց ի ժայն սրնգի: Երրորդ երգում Ս. զմտիլի ըսելու համար, ասորեւրեմ կը գրէ. «Թալալի՜նք քալալի՜նք»: Նշանակէ տ. Դա. Ե. 1, 12. Բ. Թգ. Իգ. 1. Գ. Թգ. Ը, 58. Ա. Մնքր. Ժ. Բ. Մնքր. Իգ. 13. Նշեմի ժ. 27 են են:

4. Սեմական լեզուաց իւրացանլիւր բայն՝ ունի տառ կանոնաւոր ձև, որոց աստիճանն ու զիւրաւորը, և իբր բուն արմատ նկատուածը՝ ֆառալ է:

5. «Բէի անկումը սովորական է հայերէնում» (Աճա. Արմա. Բա. հա. Ա. էջ 99), և իրօց. Քամաշարեմ—ցաւման, ցարեմ—ցաւեմ, մարշեմ—մաւեմ, խորեմ—խոհական, բարձանեմ—բաժանեմ, տարժանուճ — տաժանուճ, ցան—ցարտամ, ցանցարտանք—անգաղամ, ցանցաւ են, ուստի նոյն ոճով «գարա» կամ տեղա ալ հաւանաբար կ'ըսէ է դաս:

ցայտակարար արարածություն ունին կյոսրոյը՝ իսցայտոյին է Ասացուածքին, քանի որ անոր ինչ կամ ինչպիսի՝ ասացուածք ըւլլալը կը ցուցնէ. իսկ սա՝ միւսին քոցալայտակարար արարածութիւնը կը կոչուի որով, «կյոսրոյը ասացուածք իրեն մի երանելոյ» ըսել է, Սրբոյն իշխեմի ըստ աւուր պատշաճի, ըստ պարագային՝ կցած կամ յարմարցուցած ասացուածքներ, կամ, Ս. Եփր. կցուրդը, կամ երգով ըսուածքներ կամ, վերջապէս, Ս. Եփր. կցուրդը ըսուած գրութիւններ, Այս է, կարծեմ, յիշատակարարին բնական և իրական թարգմանութիւնը:

«կյոսրոյը» և «Ասացուածք» բառերուն վրայ առանձին առանձին գրելով՝ վերեւ կ'ըսէի, թէ՛ կը յարմարի, կարելի է խնդիր, բայց այս վերջին ձևը՝ ստիպուած ենք ճիշտ «կոյր կոյրի» պահել՝ հակառակ Հ. Վարդանանի լծածին, և վերը տուած լուծումներէն մին կամ միւսն ընդունիլ, կամ նման մեկնութիւն մը տալ. Պատճառը յայտնի է. որովհետեւ անագիտէն այդ ձևն ունի. Եւ մենք, եթէ կ'ուզենք ուղիղ քննադատ ըլլալ, պարտաւոր ենք ձեռագրի մը հեղինակութիւնը յարգել. Բնականաբար, պիտի ջանայ աւելի իր կարծիքը գրքին յարմարցնել «Te totum applica ad textum», ոչ թէ ձեռագրին իր կամքին նուաճել և անոր ուզած ձևը տալ. Ս'եր ըսածը՝ լուծ ենթադրութիւն մ'է, իսկ աւուրը (ձեռագրին) իրականութիւն. Ասոր համար Հ. Ա. Վարդանանի այն բացատրութիւնը, «Ասացուածք» (բառը) հիմնովին սխալ է ու հետեւաբար չի կարող տակարարանալ, թող ներքէ մեզ ըսելու, թէ քննադատութիւն անհերքելի մեղք մ'է որ քուրդը գիտնականները կը գայթակղեցնէ:

Հ. ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ԳՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԱՇԽԱՐՀԷՆ

ԲԱԺՆԱԳԻՐ

(Bağnaguir)

Վասպուրական-Վանայ՝ ժողովրդական բարբառին կը պատկանի բառս, — Բաժնագիր: Բաժ՝ անց հասակի՝, Բաժնետէ՛լ հասակ քաշել: Բաժնագիր՝ հասակի բարձրութիւնը:

— «Ինոր բաժնագիրն մեռնեմ», կ'ըսէ մայրն իր որդու ձիգ հասակին ակնարկելով:

— «Ինոր բաժնի՛ ղեն ըսպիղոր», կ'երգէ հայ ժողովրդական մէկ պարերը ան. ևն.

Յարդ տուած Գաւառական Բաժնագիրներէն ոչ մէկը կը յիշէ բաժնագիր, կամ իր անանցաւոր ձևերը: Մինչդեռ Վանեցիին ունի տասնեակ մը բառ ու ոճ՝ բաժնագիր արմատին վրայ կազմուած, յիշուած իմ «Վանքաբառ» Բաժնագիրքս մէջ, որ 1905-էն ի վեր անտիպ կը մնայ:

Աճառեան՝ իր Գաւառական Բաժնագիրն մէջ տեղ մը յիշելով այս բառը (բաժնագիր) կ'ըսէ քորդերն է: Արդեօք բաշխ (ան, անուր) բառին աղաւաղ մէկ ձևը չէ՞, և այն աստե՛ն՝ պարսկերէն (بخش), թէ գրական բաժին բառն է:

Արմատին լեզուական ստուգաբանութիւնը բաց թողնով՝ սենեկը ինչ է Բաժնագիրը:

Բաժնագիրը՝ անձի մը անունին յատուկ պահպանակ մ'է: Տեսակ մը հմայագիր՝ շարի ղէմ: Ուրեմն անձնական հմայեակ մը (հմայակ):

Ան գրուած է ժապատիւնով և ինչ ու երկար թուղթի շերտի մը վրայ, իրարու փակած, և իրարու վրայ փաթաթելի: Երկայնութիւնը 7-8 մեղր, ծալուած՝ կը դառնայ ափի մէջ սղմուած լիթ թուղթի գանձ մը:

Գանձ՝ իրապէս, զի Բաժնագիրը հասարակ գրուածք մը չէ: Ան պատրաստուած է ամենաւնիւ խնամով. զարդարուած է գունաւոր նուրբ նկարներով, գրչագրուած՝ գոյգոյն մեղանով և այլազան գեղագիտական երկերով, թուղթիներով ու զարդագեղեցիկ:

Բաժնագիրը նաև հազուադէպ գրչագիրներէն է: Կը թուի թէ կամ ազնուական սերունդէ մաս:

1. Բաժն է պիտէ՛ն (քիւրտերէն) և կը նշանակէ պարագայ հասակ: Եւ. Ի.

2. Նշանակէ պիտէ-պիտէ (քիւրտ. պիտէ) ըսել է բարձրաճաշակ: Իսկ պիտէ զուտ արք. հասնի կը նշանակէ: Եւ. Ի.